

УДК 81'255.4:[811.133.1:811.161.3]

П. Р. Ламака,
аспірант кафедры агульнага і рускага мовазнаўства БДПУ

ПЕРАДАЧА ФРАНЦУЗСКІХ ФАНЕМ /œ/ і /ø/ ПРЫ ПРАКТЫЧНАЙ ТРАНСКРЫПЦЫІ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ БЕЗЭКВІВАЛЕНТНЫХ УЛАСНЫХ ІМЕН

Французскія губныя галосныя пярэдняга рада /œ/ і /ø/ не маюць блізкіх адпаведнікаў у сістэме беларускіх фанем, што прыводзіць да значных цяжкасцей і неаднастайнасці пры іх адлюстраванні сродкамі беларускай мовы. Між тым надзённыя патрэбы перакладчыцкай і энцыклапедычнай практыкі абумоўліваюць неабходнасць выяўлення аптымальных правіл перадачы /œ/ і /ø/ пры практычнай транскрыпцыі на беларускую мову французскіх безэквівалентных уласных імён, што і з'яўляецца мэтай дадзенага артыкула. Праблема беларускай транскрыпцыі гэтых фанем яшчэ не станавілася прадметам спецыяльнага даследавання. На матэрыяле рускай мовы пытанне адлюстравання французскіх /œ/, /ø/ найбольш падрабязна разгледжана ў працы Б. В. Тамашэўскага [1, с. 283–286].

У беларускай практычнай транскрыпцыі, таксама як у рускай, адбываецца нейтралізацыя апазіцыі фанем /œ/ і /ø/, супрацьпастаўленых у французскай мове па пад'ёме. Улічваючы, што функцыянальная нагрузка гэтай апазіцыі вельмі нізкая, супадзенне /œ/ і /ø/ у беларускай перадачы не прыводзіць да значных інфармацыйных страт.

Найбольш аднастайна /œ/ і /ø/ транскрыбіруюцца пасля /ɲ/ – як ё: *Magneux* – *Маньё* [2, т. 2, с. 214], *Vagneux* – *Баньё* [2, т. 12, с. 150], *duchesse de Maufrigneuse* – *герцагіня дэ Мафрыньёз* [3, с. 93, 180].

У становішчы пасля зычных /b/, /v/, /f/, /m/, /n/, /z/, /s/, /g/, /k/, /l/ фанемы /œ/ і /ø/ у беларускіх універсальных энцыклапедыях звычайна перадаюцца літарай ё: *Elbeuf* – *Эльбёф* [4, т. 7, с. 40; 2, т. 10, с. 141], *mont Beuvray* – *Мон-Бёўрэ* [2, т. 3, с. 146], *Éveux* – *Эвё* [2, т. 9, с. 193; т. 10, с. 62], *Feuillet* – *Фёе* [4, т. 6, с. 12; 2, т. 8, с. 325], *Côte de Meuse* – *Кот-дэ-Мёз* [4, т. 2, карта да с. 89], *Lépineux* – *Лепіне* [2, т. 12, с. 299], *Neuville* – *Нёвіль* [2, т. 2, с. 345], *Paliseul* – *Палізэль* [4, т. 2, карта да с. 89], *église Saint-Seurin* – *царква Сен-Сёрэн* [4, т. 2, с. 150], *Luxeuil* – *Люксёй* [2, т. 16, с. 455], *palais Jacques-Cœur* – *дом Жака Кёра* [2, т. 16, с. 473], *Lekeu* – *Лекё* [2, т. 3, с. 89; 4, т. 2, с. 287], *Gueignon* – *Гёнён* [4, т. 10, карта да с. 631], *Claude Gueux* – *«Клод Гё»* [4, т. 4, с. 100], *Leleu* – *Лелё* [2, т. 10, с. 141], *Fleurus* –

Флёрус [2, т. 6, с. 452; 4, т. 2, с. 283] і інш. Адхіленні ад гэтага правіла (адлюстраванне /œ/ і /ø/ літарамі е, э) нешматлікія і не маюць сістэмнага характару: *Angleur* – *Англер* [4, т. 2, с. 284], *Périgueux* – *Перыгёе* (побач з Перыгё) [4, т. 10, карты да с. 630], *Villers-Bretonneux* – *Вілер-Брэтанэ* [2, т. 16, с. 455].

У перакладчыцкай практыцы абазначэнне фанем /œ/, /ø/ пасля зычных /l/, /n/, /b/ літарай ё таксама з'яўляецца найбольш распаўсюджаным спосабам перадачы: *Honfleur* – *Анфлёр* [5, с. 27], *Fleury* – *Флёры* [6, с. 135], *Leuillet* – *Лёе* [7, с. 176–180], *Deleu* – *Дэлё* [8, с. 557], *Neuilly* – *Нёйі* [9, с. 249], *Tourneur* – *Турнёр* [10, с. 247], *Bonheur* – *Банёр* [10, с. 22], *Cazeneuve* – *Казнёў* [8, с. 308–310], *Pont-Neuf* – *Пон-Нёф* [11, с. 68], *Babœuf* – *Бабёф* [11, с. 48], *Sainte-Beuve* – *Сэнт-Бёў* [12, с. 144, 236], *Beuzeville* – *Бёзвіль* [7, с. 185] і інш. Адхіленні ад гэтай мадэлі назіраюцца, аднак, часцей, чым у энцыклапедычных выданнях. Так, ва ўласных імёнах з каранем *fleur-* С. Дорскі і Ю. Гаўрук адлюстроўвалі ненаціскае /œ/ літарамі я ці а: *Fleurette* – *Флярэта* [13], *château de Fleuré* – *замак Фларэ* [12, с. 198]. Пасля /b/ і /n/ часам сустракаецца транскрыбіраванне /œ/ літарай э: *Lebœuf* – *Лебэф* [14, с. 307], *Sainte-Beuve* – *Сэнт-Бэў* [15, с. 23, 25, 78], *Neuilly* – *Нэйі* [12, с. 151] і *Нэй* [16, с. 183], *restaurant Gronceuil* – *рэстаран «Гранэй»* [16, с. 94]. Пасля *n* адзначаюцца таксама напісанне літары о: *Letourneur* – *Летурнор* [15, с. 203]. Неўпарадкаванай застаецца перадача /œ/ і /ø/ пасля іншых зычных. Так, пасля /v/, /f/ і /k/ ужываюцца тры спосабы транскрыбіравання – з дапамогай літар ё, э або е: *Neveu* – *Нёвё* [17] і *Нэвэ* [5, с. 151], *Veillot* – *Вёйо* [10, с. 12] і *Веё* [18, с. 51], *Thomas d'Orfeuilles* – *Тама д'Арфёй* [16, с. 39], *Jean de Pierrefeu* – *Жан дэ П'ерфэ* [14, с. 333], *Lafeuillade* – *Лафёяд* [19, л. 17], *Queuille* – *Кёй* [10, с. 9], *Jacques Cœur* – *Жак Кёр* [6, с. 93], *rue Gît-le-Cœur* – *вуліца Жы-ле-Кэр* [18, с. 50], *Lecœur* – *Лекэр* [5, с. 195, 249] і *Лякер* [11, с. 3, 5, 8], *Pesqueur* – *Пэкэр* [14, с. 317] і інш. Пасля /s/ і /z/ зафіксаваны напісанні ё і э (*Courseulles* – *Курсэль* [10, с. 118], *Choiseul* – *Шуазэль* [6, с. 180], *Choiseul-Gouffier* – *Шуазэль-Гуф'е* [20, с. 70]), пасля /m/ – ё і е (*Meulan* – *Мёлан* [21, с. 257], *Simeuse* – *Сімес* [3, с. 13]), а пасля /g/ – е і о (*Périgueux* – *Перыгёе* [22, с. 251],

Gueudeville – *Годвіль* [6, с. 228, 720]). Калі разглядаць перадачу /œ/ і /ø/ пасля /l/, /n/, /s/, /z/, /m/, /b/, /v/, /f/, /k/, /g/ у цэлым, можна заўважыць, што спосаб транскрыбіравання залежыць не толькі і нават не столькі ад становішча гэтых фанем у слове, колькі ад індывідуальных схільнасцей перакладчыка. Так, Ю. Гаўрук і А. Асташонак выкарыстоўвалі літару *ë* даволі рэдка, звычайна аддаючы перавагу іншым сродкам адлюстравання /œ/ і /ø/. Паслядоўная адмова ад *ë* пры перадачы гэтых галосных праведзена ў кнізе [14]. Наадварот, З. Колас, як правіла, транскрыбіруе /œ/, /ø/ літарай *ë*.

У рускіх перакладах мастацкай і навуковай літаратуры перадача фанем /œ/ і /ø/ літарай *ë* пасля /l/, /n/, /s/, /z/, /m/, /b/, /v/, /f/, /k/, /g/ ужываецца значна менш шырока, чым у беларускай мове. Таму беларускія пераклады, зробленыя праз пасярэдніцтва рускай мовы, істотна адрозніваюцца ў гэтым аспекце ад перакладаў з арыгінала. Возьмем, напрыклад, раман «Кала Бруньён» Р. Ралана. Фанемы /ø/ і /œ/, паслядоўна адлюстраваныя ў рускім перакладзе М. Лазінскага літарай *e*, у беларускі тэкст былі перанесены двума спосабамі – літарай *e* або літарай *э*: *le Beuvron* – *Беўрон* [23, с. 16 et passim], *Gueurli* – *Герлю* [23, с. 114, 115] і *Гэрлю* [23, с. 116], *Coulanges-la-Vineuse* – *Куланж-Ла-Вінэз* [23, с. 79].

Нягледзячы на тое, што ў перакладных выданнях перадача /œ/ і /ø/ вызначаецца значна большай гетэрагеннасцю, чым у энцыклапедычнай практыцы, адлюстраванне гэтых фанем пасля пералічаных вышэй зычных літарай *ë* ў цэлым лепш адпавядае тэндэнцыям эвалюцыі сучаснага беларускага перакладу. Асабліва гэта датычыць становішча /œ/ і /ø/ пасля /l/, у якім у апошнія тры дзесяцігоддзі рэгулярна выкарыстоўваецца транскрыбіраванне літарай *ë*. Можна думаць, што ўласцівая перакладам з арыгінала тэндэнцыя да адлюстравання /œ/ і /ø/ пасля большасці зычных літарай *ë* звязана з неабходнасцю павысіць інфарматыўнасць беларускай транскрыпцыі, адрозніваючы /ø/, /œ/, з аднаго боку, і фанемы /e/, /ɛ/, /ɐ/ – з другога (параўн: *Courseulles* – *Курсэль* [10, с. 118] і *Coursel* – *Курсэль* [10, с. 74, 118, 269]).

Пасля зычнага /r/ фанемы /œ/ і /ø/ пад націскам у энцыклапедычных выданнях звычайна перадаюцца літарай *o*: *Montreuil* – *Мантрой* [2, т. 12, с. 149], *la Creuse* – *Кроз* [2, т. 16, с. 464; 4, т. 10, карты да с. 630–631], *Vreuls* – *Врольс* [2, т. 3, с. 89], *Lamoureux* – *Ламуро* [2, т. 12, с. 154; 4, т. 10, с. 639], *Dreux* – *Дро* [2, т. 14, с. 6; 4, т. 10, карта да с. 630], *Évreux* – *Эўро* [2, т. 16, с. 455, 464; 4, т. 10, карты да с. 630–631] і інш. У перакладчыцкай практыцы

націскныя /œ/ і /ø/ пасля /r/ таксама часцей за ўсё транскрыбіруюцца літарай *o*: *Lemaigre-Dubreuil* – *Лёмэгр-Дзюброй* [10, с. 106, 108], *Chevreuse* – *Шэўроз* [10, с. 18], *Saulx-les-Chartreux* – *Со-ле-Шартро* [24, с. 19], *Évreux* – *Эўро* [7, с. 137; 12, с. 70], *Favoreu* – *Фаваро* [8, с. 199], *Perreux* – *Пэро* [8, с. 555], *Robert de Dreux* – *Рабэр дэ Дро* [20, с. 67] і інш. Але калі ў энцыклапедычных тэкстах адхіленні ад гэтай мадэлі носяць адзінкавы характар (*Évreux* – *Эўрэ* [2, т. 3, с. 493], *Vreuls* – *Урэльс* [4, т. 2, с. 287]), то ў перакладах адступленні на карысць напісання літары *э* пры адлюстраванні фанемы /ø/ сустракаюцца не так рэдка: *vallée de Chevreuse* – *даліна Шаўрэз* [24, с. 19], *Évreux* – *Эўрэ* [5, с. 5, 77, 82], *Depreux* – *Дэпрэ* [10, с. 175] і інш. Калі /œ/ або /ø/ знаходзяцца ў апошнім складзе слова пасля зычных /z/ ці /ʃ/, перадача з дапамогай літары *э* і ў перакладчыцкай, і ў энцыклапедычнай практыцы мае не меншае пашырэнне, чым транскрыбіраванне літарай *o*: *Saint-Acheul* – *Сент-Ашэль* [2, т. 2, с. 171; 4, т. 2, с. 28], *Picheu* – *Пюшэ* [10, с. 113], *Le Jeune* – *Лежэн* [4, т. 10, с. 639], *Lejeune* – *Лежэн* [15, с. 146], *Jeune* – *Жэн* [15, с. 12, 89, 143, 174], *Vengeur* – *карабель «Ванжэр»* [3, с. 114], але *Loucheur* – *Лушор* [2, т. 12, с. 153], *Dercheu* – *Дэршо* [16, с. 138], *Humbert de Beaujeu* – *Юмбэр дэ Бажо* [20, с. 129], *Jœuf* – *Жоф* [4, т. 2, карта да с. 89]. Не ў апошнім складзе слова пасля /r/ або /z/ фанемы /œ/ і /ø/ адлюстроўваюцца толькі як *э* з прычыны немагчымасці *o* ў ненаціскным становішчы: *Le Creusot* – *Ле-Крэзо* [4, т. 10, карты да с. 630–631; 2, т. 16, с. 464] і *Крэзо* [2, т. 12, с. 153; 14, с. 263], *Chantiers de jeunesse* – *«Шанцье дэ жэнэс»* («Будоўлі моладзі») [10, с. 281] і інш.

На наш погляд, нармалізацыя гэтага сегмента беларускай практычнай транскрыпцыі магчымая на аснове перадачы фанем /ø/, /œ/ літарай *o* ў апошнім складзе слова пасля /r/, літарай *э* пасля /z/, /ʃ/ у любым складзе, а таксама пасля /r/ не ў апошнім складзе слова. Такое рашэнне характарызуецца пэўнай асіметрычнасцю. З аднаго боку, /œ/ і /ø/ трактуюцца па-рознаму ў становішчы пасля /r/ і ў пазіцыі пасля /z/, /ʃ/, нягледзячы на тое што беларускія адпаведнікі фанем /r/, /z/, /ʃ/ – /r/, /ж/, /ш/ – належаць да аднаго класа няпарных па цвёрдасці – мяккасці зычных, а адрозненні паміж алафонамі /ø/, /œ/ у спалучэннях [rø], [rœ] і [ʃø], [ʃœ], [zø], [zœ] не з'яўляюцца рэлевантнымі для беларускай перадачы. З другога боку, /ø/, /œ/ пасля /r/ транскрыбіруюцца рознымі літарамі ў залежнасці ад іх становішча пад націскам ці не пад націскам. Спецыфічнасць перада-

чы націскных /œ/, /ø/ пасля /r/ (у параўнанні з пазіцыяй пасля /z/, /ʃ/) абумоўлена, аднак, тым, што адлюстраванне /ø/, /œ/ літарай о ў такой пазіцыі падтрымліваецца традыцыйным напісаннем і вымаўленнем шырокавадых онімаў (у рэестры БелЭн: *Lecouvreur* – *Лекуўроп*, *Chevreuil* – *Шэўроль*, *Greuze* – *Гроз*, *Debreu* – *Дэбро*, *Montreux* – *Мантро*), у той час як агульнавядомыя французскія ўласныя імёны са спалучэннямі /zœ/, /zø/, /ʃœ/, /ʃø/ адсутнічаюць.

Значная неаднастайнасць назіраецца пры перадачы /œ/ і /ø/ пасля /d/ і /t/. У энцыклапедычных выданнях спалучэнням /dø/ і /dœ/ звычайна адпавядае *дэ*: *Deux-Sèvres* – *Дзэ-Сеўр* [2, т. 13, с. 115; 4, т. 10, карта да с. 630], *frégate la Boudeuse* – *фрэгат «Будзэз»* [2, т. 3, с. 305], *la Deûle* – *р. Дзэль* [2, т. 9, с. 259], але *Ambassadeurs* – *«Амбасадэр»* [2, т. 16, с. 25]. Аналагічна /tø/ і /tœ/ часта адлюстроўваюцца як *цэ*: *Monteux* – *Манцэ* [2, т. 6, с. 290; т. 12, с. 154; 4, т. 10, с. 639], *Batteux* – *Бацэ* [2, т. 10, с. 194], *Argenteuil* – *Аржанцэў* [2, т. 10, с. 99; т. 12, с. 149]. Не менш шырока, аднак, ужываецца транскрыпцыя *тэ* (як у традыцыйнай перадачы прозвішча *Pasteur* – *Пастэр*): *Argenteuil* – *Аржантэйль* [4, т. 7, с. 6], *D. Auteuil* – *Д. Амэй* [2, т. 16, с. 478], *Jean Santeuil* – *«Жан Сантэй»* [2, т. 13, с. 52], *Germinie Lacerteux* – *«Жэрміні Ласертэ»* [2, т. 5, с. 28; 4, т. 3, с. 339]. У артыкулах, напісаных В. Я. Буйвалам, побач з апошняй мадэллю зафіксаваны таксама формы з *то*: *Vétheuil* – *Ветойль* [2, т. 10, с. 99], *Argenteuil* – *Аржэнтоль* [2, т. 4, с. 244] і *Аржантэйль* [2, т. 8, с. 87; т. 10, с. 99].

Можна меркаваць, што ўзнікненне ў беларускай энцыклапедычнай практыцы варыянтаў з мяккай перадачай /t/ і /d/ перад /œ/ і /ø/ абумоўлена некрытычным засваеннем рускіх формаў французскіх онімаў. Пры гэтым не ўлічваецца якасна розны статус літары ё ў сістэмах рускага і беларускага алфавітаў.

У рускай мове ўжыванне літары ё мае факультатыўны характар. Даволі паслядоўнае транскрыбіраванне французскіх фанем /œ/ і /ø/ пасля зычных (у тым ліку /t/ і /d/) літарай ё ў рускай картаграфічнай і энцыклапедычнай практыцы не з'яўляецца выразна супрацьпастаўленым пераважнаму абазначэнню гэтых фанем праз е ў перакладах мастацкай і навукова-тэхнічнай літаратуры. У многім падобныя суадносіны ўжывання / неўжывання літары ё ў розных тыпах рускіх тэкстаў характэрны і для апелятыўнай (у тым ліку незапазычанай) лексікі. Варыянты з *тэ*, *дэ* / *те*, *де* захоўваюць у рускай мове відавочную графічную сувязь, адрозніваючыся толькі дыякрытыкай. Вымаўленне формаў з *тэ*, *дэ*

выклікае, аднак, істотныя цяжкасці. Прачытанне іх з гукавымі спалучэннямі [т'о], [д'о] дрэнна адпавядае арыгінальнаму французскаму вымаўленню. У сувязі з гэтым Б. В. Тамашэўскі ў 1944 г. прапанаваў прызнаць нормай асаблівае прачытанне ё пасля зычных у замежных словах – як [ö] з цвёрдасцю папярэдніх [т, д, з, с, р, н], няпоўнай цвёрдасцю [ж] і [ш] і мяккім вымаўленнем астатніх зычных [1, с. 285]. Сёння, аднак, наўрад ці можна пагадзіцца з думкай вучонага, што ў становішчы літары ё пасля зычнага прачытанне яе як [ö] «зразумела і даступна ўсім» [1, с. 285]. Больш асцярожную пазіцыю займаў У. Р. Гак: «...У асобных выпадках транскрыбіраваныя імёны не падпарадкоўваюцца, відаць, агульным правілам чытання. Асабліва гэта датычыць спалучэнняў з ё, якія перадаюць французскае [œ] або [ø]. Наўрад ці *Мелён* вымаўляецца як *лён*, *Дэ-Сеўр* як *идёт*, і магчыма, што вымаўленне слоў *панікёр* і *Жак Кёр* таксама не зусім ідэнтычнае. Нягледзячы на графему ё, многія вымаўляюць у гэтых выпадках [е]: [Мелён] і да т. п. Зрэшты, гэта пытанне патрабуе асобнага даследавання» [25, с. 118]. Прыведзеныя меркаванні Б. В. Тамашэўскага і У. Р. Гака паказваюць, што праблему арфаэпіі спалучэнняў *тэ*, *дэ* (таксама як *сэ*, *зэ*, *рэ*, *нэ*, *лэ*, *кэ* і інш.) у французскай анамастыцы нельга прызнаць канчаткова вырашанай. У сувязі з гэтым цалкам заканамерна, што формы з *тэ*, *дэ* набылі ў рускай мове шырокае распаўсюджанне толькі ў тэкстах, не прызначаных для прачытання ўголос (у картаграфічнай і даведачнай літаратуры). Такім чынам, спалучэнні *тэ*, *дэ* з'яўляюцца ўмоўнымі графічнымі адпаведнікамі французскіх /dœ/, /dø/ і /tœ/, /tø/ і выкарыстоўваюцца для канвенцыянальнага адлюстравання сродкамі рускага алфавіта апазіцыі французскіх фанем /œ/, /ø/ з /e/, /ɛ/, /ə/ пасля /d/ і /t/.

У беларускай жа мове ўжыванне літары ё з'яўляецца строга абавязковым. Больш таго, літара ё непазбежна выклікае змякчэнне папярэдніх зычных, прычым у выпадку з [t] і [d] гэта з'ява фіксуецца на пісьме. Акрамя таго, падабенства паміж транскрыпцыйнымі формамі з ё і без ё разбураецца з прычыны неўласцівасці беларускай мове наяўнага ў рускай графіцы адступлення ад рэалізацыі сілабічнага прынцыпу, якое заключаецца ў напісанні літары е пасля цвёрдых [д], [т] у словах іншамойнага паходжання. Таму варыянты тыпу *Батэ* – *Бацэ*, моцна адрозніваючыся ў вымаўленні, не менш моцна адрозніваюцца графічна, што вядзе да разрыву візуальнай сувязі паміж рознымі транскрыпцыямі аднаго французскага оніма.

Перадача /dœ/, /dø/ і /tœ/, /tø/ праз дзё, цё не можа лічыцца ўдалай і з фанетычнага пункту погляду, бо пры гэтым істотна скажаецца якасць абедзвюх французскіх фанем: цвёрдыя алафоны змычных /t/ і /d/ замяняюцца мяккімі афрыкатамі /tʃ/ і /dʒ/, а галосныя пярэдняга рада /œ/ і /ø/ – галосным задняга рада /o/. Напэўна, менавіта з гэтай прычыны ў сферы найбольш шчыльнага кантакту паміж французскай і беларускай мовамі – у перакладчыцкай практыцы – мяккае адлюстраванне /t/ і /d/ перад /œ/ і /ø/ пашырэння не атрымала.

У перакладных тэкстах /dœ/, /dø/ і /tœ/, /tø/ звычайна транскрыбіруюцца як дэ і тэ адпаведна: *Colombey-les-Deux-Églises* – *Калямбэ-ле-дэз-Эгліз* [10, с. 57, 239], *Auteuil* – *Атэў* [26, с. 89], *Verteuil* – *Вертэў* [3, с. 115], *Chardeuil* – *Шардэўль* [12, с. 75, 77, 79; 22, с. 250–252], *Argenteuil* – *Аржантэўль* [7, с. 113, 115, 364] і інш. Часам у перакладных выданнях сустракаецца таксама перадача фанемы /œ/ пасля /d/ або /t/ літарай *o*: *le Moniteur* – «*Манітор*» [19, л. 37], *l'Observateur* – часопіс «*Абсэватор*» [10, с. 303], *dancing des Ambassadeurs* – *дансінг «Амбасадор»* [9, с. 109], *Vinteuil* – *Вэнтаў* [15, с. 12, 16]. Такі спосаб транскрыбіравання /œ/ ужываецца пераважна ў дачыненні да ўласных імён комплексных аб'ектаў (назваў прадпрыемстваў, устаноў, органаў перыядычнага друку і да т. п.), утвораных ад агульных імён з суфіксамі са значэннем дзейнай асобы, інструмента дзеяння *-ateur*, *-eur*. Тут мае месца пэўная лацінізацыя названых суфіксаў пры захаванні ўласцівага французскай мове месца націску (на апошнім складзе слова). Улічваючы, што перадача спалучэнняў /tœ/, /dœ/ праз *to*, *do* аказваецца, такім чынам, істотна абмежаванай адначасова тыпам уласнага імя і становішчам фанемы /œ/ у слове, здаецца мэтазгодным не рабіць з адзначаных выпадкаў выключэнняў і ўсюды перадаваць спалучэнні /tœ/, /dœ/, кіруючыся генеральнай тэндэнцыяй: «*Манітэр*», часопіс «*Абсэрватэр*», *дансінг «Амбасадэр»*.

Такім чынам, у адпаведнасці з найбольш распаўсюджаным у перакладчыцкай практыцы спосабам транскрыбіравання фанем /œ/, /ø/ пасля /t/ і /d/ можна рэкамендаваць уніфікаванае адлюстраванне гэтых галосных літарай *э* – аналагічна становішчу /œ/ і /ø/ пасля /ʒ/ і /ʃ/.

Спалучэнні /jø/, /jœ/ у энцыклапедычных выданнях часцей за ўсё транскрыбіруюцца ў цэлым як *ё* (пасля галосных) і *ьё* / *'ё* (пасля зычных): *Bailleul* – *Баёль* [2, т. 11, с. 317], *Bayeux* – *Баё* [2, т. 6, с. 439; 4, т. 10, карта да с. 630], *Drieu la Rochelle* – *Дрыё ла Раішэль* [2, т. 16, с. 471], *Beaulieu* – *Бальё* [4, т. 9, с. 257; 2,

т. 14, с. 6], *Lisieux* – *Лізьё* [4, т. 10, карты да с. 630–631], *Jussieu* – *Жусьё* [2, т. 2, с. 346], *rue de Ponthieu* – *вул. Панцьё* [4, т. 8, с. 417], *Dieuze* – *Дзьёз* [2, т. 18, кн. 1, с. 151], *îles Glorieuses* – *а-вы Глар'ёз* [4, т. 6, с. 557], *Dolomieu* – *Далам'ё* [4, т. 4, с. 123; 2, т. 6, с. 15], *Crémieux* – *Крэм'ё* [2, т. 13, с. 540] і інш. Адступленні ад гэтай мадэлі ў энцыклапедычных выданнях сустракаюцца не вельмі часта: *Bayeux* – *Бае* [4, т. 9, уклейка да с. 88], *Caueux* – *Кае* [4, т. 6, с. 390], *Vénissieux* – *Венісье* [4, т. 10, с. 635], *Duttilieux* – *Дзютые* [2, т. 16, с. 476], *Dieudonné* – *Дзьеданэ* [2, т. 3, с. 347; т. 6, с. 362]. Пры гэтым Беларуская энцыклапедыя, у параўнанні з БелСЭ, характарызуецца больш высокай ступенню ўніфікацыі перадачы /jø/ і /jœ/. У прыватнасці, звяртаюць на сябе ўвагу змены ў беларускім напісанні імён *Montesquieu* і *Richelieu*: капі ў БелСЭ яны фіксаваліся ў выглядзе *Мантэск'е* і *Рышэлье*, то рэстр БелЭн замацоўвае іх у форме *Мантэск'ё* і *Рышэльё*.

У перакладных тэкстах адлюстраванне /jœ/, /jø/ як *ё* (*ьё*, *'ё*) таксама істотна пераважае, прычым пасля галоснага літара *ё* з'яўляецца адзіна магчымым спосабам перадачы: *Filleule* – *Фіэль* [17, с. 87, 138], *Bayeux* – *Баё* [12, с. 228; 10, с. 145], *Nieul* – *Ньёль* [5, с. 332], *Lisieux* – *Лізьё* [5, с. 7; 16, с. 240], *Boissieu* – *Буасьё* [10, с. 144], *Bourdieu* – *Бурдзьё* [27, с. 47], *Grandlieu* – *Гранльё* [3, с. 6], *Duffieu* – *Дзюф'ё* [11, с. 103], *Bourthoumieux* – *Буртум'ё* [6, с. 719] і інш. Аднак у становішчы пасля зычнага транскрыбіраванне спалучэння /jø/ у адкрытым складзе літарай *е* сустракаецца часцей, чым у энцыклапедычных выданнях: *Glapien* – *Глап'е* [19, л. 5], *Lisieux* – *Лізье* [26, с. 80], *l'Hôtel-Dieu* – *Атэль-Д'е* [3, с. 282], *Mathieu* – *Мат'е* [17, с. 127, 133], *Jurie* – *Жур'е* [8, с. 293] і інш. Такі спосаб адлюстравання канцавога /jø/ пасля зычнага быў характэрны для некаторых перакладчыкаў старэйшых пакаленняў (Ю. Гаўрука, Э. Агняцвет), значна менш уласцівы ён перакладам апошніх двух дзесяцігоддзяў.

Даволі рэдка ў перакладной літаратуры назіраецца транслітарацыйная перадача /jø/ пасля зычнага (як *іё* / *ыё*): *Hervieu* – *Эрвіё* [7, с. 82, 364], *Jurie* – *Журыё* [27, с. 21], *Rieux* – *Рыё* [28, с. 89–95]. Энцыклапедычнай практыцы транслітарацыя наогул неўласцівая ў становішчы /jø/ або /jœ/ пасля зычнага, але ўжываецца пры знаходжанні /jø/ у пачатку слова (*île d'Yeu* – в. *Іль-д'Іё* [4, т. 10, карта да с. 630]). Улічваючы, што транслітарацыя прыводзіць да супадзення ў беларускай мове /jø/ з трохфанемнымі спалучэннямі /ijø/ і /ijœ/, транслітарацыйны падыход нельга прызнаць абгрунтаваным.

Такім чынам, уніфікаваная перадача спалучэнняў /jø/ і /jœ/ як ё (ьё, 'ё) лепш за ўсё адпавядае тэндэнцыям эвалюцыі як перакладчыцкай, так і энцыклапедычнай практыкі.

У пачатковай пазіцыі фанемы /œ/ і /ø/ звычайна адлюстроўваюцца літарай э: *Dupont de l'Eure* – Дзюпон дэ л'Эр [2, т. 13, с. 540], *église Sainte-Euverte* – царква Сент-Эверт [2, т. 1, с. 482], *maison de l'Œuvre Notre-Dame* – «Эўр Номр-Дам» [2, т. 15, с. 199], *Théâtre de l'Œuvre – т-р «Эўр»* [2, т. 9, с. 408], *L'Œuvre – «Эўр»* [9, с. 232], *Eudes* – Эд [20, с. 121] і інш. У перакладчыцкай практыцы зафіксаваны таксама выпадкі транскрыбіравання /œ/ літарай ё ў пачатку асобнага кампанента састаўнога ўласнага імя, калі папярэдні элемент заканчваецца на зычны //l/. Пры гэтым, аднак, узнікаюць цяжкасці з захаваннем у беларускай перадачы матывацыйных сувязей паміж самастойным уласным імем з пачатковым /œ/ і ідэнтычным яму па форме кампанентам састаўнога оніма. Так, транскрыбіруючы назву горада *Pont-de-l'Eure* як *Пон-дэ-Лёр* [12, с. 61–69], Ю. Гаўрук быў вымушаны адлюстраваць найменне ракі l'Eure, на якой дадзены населены пункт размешчаны, як *Лёр* [12, с. 65] – са зрашчэннем асновы слова з артыклем l' (службовым элементам, які, у прынцыпе, не ўваходзіць у склад гідроніма), што супярэчыць беларускай традыцыі апушчэння артыкля пры перадачы назваў рэк (параўнайце ў БелСЭ: *l'Eure* – Эр [4, т. 9, с. 484]). Такім чынам, найбольш мэтазгодным трэба лічыць уніфікаванае адлюстраванне фанем /œ/ і /ø/ літарай э ў пачатку ўласнага імя або яго асобнага кампанента. Напэўна, літара э павінна выкарыстоўвацца таксама для перадачы /œ/ і /ø/ пасля галосных або сананта /ц/: *Lesueur* – Лесюэр [4, т. 2, с. 303; т. 10, с. 639; 2, т. 12, с. 153; т. 16, с. 475]. Такі спосаб транскрыбіравання дазваляе пазбегнуць узнікнення ў беларускім вымаўленні дадатковага ёта, што было б непазбежна пры напісанні ё.

Развіваючыся пад бясспрэчным і вельмі моцным уплывам рускай энцыклапедычнай практыкі, сістэма беларускай перадачы фанем /ø/, /œ/ у энцыклапедычнай літаратуры аказваецца тым не менш у многіх аспектах ёй супрацьпастаўленай з прычыны глыбокіх адрозненняў паміж рускай і беларускай арфаграфічнымі сістэмамі. Калі ў рускіх энцыклапедыях (найбольш паслядоўна ў картаграфічных матэрыялах) /ø/ і /œ/ атрымліваюць у пераважнай большасці выпадкаў аднастайнае адлюстраванне літарай ё, то ў беларускіх энцыклапедычных тэкстах даводзіцца шырока выкарыстоўваць таксама літару о (пры транскрыбіраванні націскных /œ/ і /ø/ пасля /r/ і, ра-

дзеі, /z/, /j/). У большай колькасці выпадкаў ужываецца, акрамя таго, літара э (для адлюстравання /œ/, /ø/ пасля /j/, /z/ і не ў апошнім складзе слова пасля /r/).

Нормы рускай транскрыпцыі арыентаваныя на максімальна магчымае адрозненне /œ/, /ø/ з іншымі галоснымі французскай мовы. У рускай картаграфічнай практыцы /œ/ і /ø/ не дыферэнцыруюцца ад негубных галосных /ɛ/ і /e/ толькі ў адносна рэдкіх пазіцыях пачатку слова або пасля галосных ці /ц/. У беларускай жа мове пасля /r/ фанемы /œ/, /ø/ супадаюць з /ɔ/, /o/ (пад націскам, параўн.: *Le Rœulx* – Ро [2, т. 11, с. 317] і *Rau* – Ро [14, с. 294]) або з /ɛ/, /e/, /ə/ (не пад націскам). Пасля /j/ у беларускай перадачы нейтралізуецца апазіцыя /ø/, /œ/ з /o/, /ɔ/. Параўнайце, напрыклад, рускае *Bayeux* – Байё, *Caieux* – Каіё, але *Baillot* – Байо, *Caillaux* – Каю пры аднолькавай беларускай перадачы: *Bayeux* – Баё [2, т. 16, с. 474; 10, с. 158, 160] і *Baillot* – Баё [2, т. 2], *Caieux* – Каё [2, т. 9, с. 292] і *Caillaux* – Каё [14, с. 147]. Пасля /z/, /j/ фанемы /œ/, /ø/ у беларускай транскрыпцыі не адрозніваюцца або ад /ɛ/, /e/, /ə/, або ад /o/, /ɔ/. У перакладчыцкай практыцы супадзенне /œ/ і /ø/ з /ɛ/, /e/ або, радзей, з /o/, /ɔ/ назіраецца таксама пасля /t/, /d/. Такім чынам, сродкі адлюстравання /œ/, /ø/ характарызуюцца ў беларускай мове, у параўнанні з рускай транскрыпцыяй (у яе эталонным энцыклапедычным варыянце), большай гетэрагеннасцю і меншай інфарматыўнасцю, што істотна ўскладняе адваротную транскрыпцыю французскіх уласных імён.

ЛІТАРАТУРА

1. *Томашевский, Б. В.* Русская передача французских имен / Б. В. Томашевский // Восточнославянская ономастика / редкол. : А. В. Суперанская (отв. ред.) [и др.]. – М., 1972. – С. 251–311.
2. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. энцыкл., 1996–2004. – 18 т.
3. *Бальзак, А. дэ.* Габсэк ; Бацька Гар'ё / А. дэ Бальзак ; пер. з француз. У. В. Палупанова, А. В. Дынько. – Мінск : Юнацтва, 1996. – 304 с.
4. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя : у 12 т. / рэдкал. : П. У. Броўка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыкл., 1969–1975. – 12 т.
5. *Сіменон, Ж.* Пад страхам смерці : раман, аповесці / Ж. Сіменон ; уклад. і прадм. Л. Казыры ; пер. з француз. А. Асташонак. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 368 с.
6. *Дэні, А.* Гісторыя эканамічнай думкі / А. Дэні ; пер. з француз. мовы А. Лагвінец, К. Акапаў. – Мінск : Тэхналогія : Беларус. Фонд Сораса, 1996. – 736 с.
7. *Маласан, Г. дэ.* Навелы / Г. дэ Маласан ; уклад. і камент. С. Шупы ; пер. з француз. Н. Мацяш [і інш.]. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 368 с.
8. *Дэбаш, Ш.* Уводзіны ў палітыку / Ш. Дэбаш, Ж.-М. Пан'е ; пер. з француз. : А. Істомін, С. Барысевич,

- Ю. Жалезка. – Мінск : ЭўроФорум : Беларус. фонд Сораса, 1996. – 622 с.
9. *Сартр, Ж.-П.* Мур / Ж.-П. Сартр ; пер. з француз. З. Коласа. – Мінск : Колас, 2004. – 264 с.
 10. *Лякуцюр, Ж.* Шарль дэ Голь / Ж. Лякуцюр ; пер. з француз. З. Коласа. – Мінск : Зміцер Колас, 2009. – 328 с.
 11. *Сімянон, Ж.* Першая справа Мегрэ / Ж. Сімянон ; пер. з француз. мовы Н. Мацяш ; пад рэд. Я. Семяжона. – Мінск : Юнацтва, 1982. – 168 с.
 12. *Маруа, А.* Падарожжа ў нябыт і яшчэ 24 навелы / А. Маруа ; уклад. і пер. з француз. мовы Ю. Гаўрука. – Мінск : Маст. літ., 1974. – 256 с.
 13. *Гамара, П.* Флярэта / П. Гамара ; пер. С. Дорскі // Польшча. – 1970. – С. 118–123.
 14. *Дзюрасэль, Ж.-Б.* Еўропа з 1815 года да нашых дзён : Палітычнае жыццё і міжнародныя адносіны / Ж.-Б. Дзюрасэль. – Мінск : Беларус. фонд Сораса, 1996. – 375, [9] с.
 15. *Брунэль, П.* Што такое параўнальнае літаратуразнаўства? / П. Брунэль, К. Пішуа, А.-М. Русо ; пер. з француз. С. Барысевіча і А. Дынька. – Мінск : ЭўроФорум : Беларус. фонд Сораса, 1996. – 240 с.
 16. Французская навела ХХ стагоддзя / уклад., прадм., звесткі пра аўт. Л. Казыры ; з француз. пер. А. Асташонак [і інш.]. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 352 с.
 17. *Нёвё, Э.* Сацыялогія сацыяльных рухаў / Э. Нёвё ; пер. з француз. мовы У. Іванова. – Мінск : Прапілеі, 2010. – 152 с.
 18. *Джойс, Д.* Уліс. 1 / Д. Джойс ; пер. Я. Максімука. – Беласток : [б. в.], 1993. – 400 с.
 19. *Гюго, В.* Тысяча франкаў узнагароды : [машынапіс] / В. Гюго ; пер. з француз. мовы Ю. Гаўрука // Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа НАН Беларусі, аддз. рэд. кн. і рукап. – Ф. 18. Воп. 1. Адзінка захоўвання 55.
 20. *Гэrbэрт, З.* Спроба апісання : выбр. эсэістыка / З. Гэrbэрт ; пер. : М. Казлоўская, М. Мартысевіч, М. Шода. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 248 с.
 21. *Дабі, Э.* Ларан-Рачнік / Э. Дабі ; пер. з француз. І. Ідэльчык // Далягляды, 1977. – Мінск, 1977. – С. 254–261.
 22. *Маруа, А.* Завяшчанне / А. Маруа ; пер. з француз. Ю. Гаўрук // Далягляды, 1979. – Мінск, 1979. – С. 250–254.
 23. *Ралан, Р.* Кала Бруньён : Жывы курылка! / Р. Ралан ; пер. на беларус. мову У. Ламекі. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 160 с.
 24. *Фрэвіль, Ж.* Партыяная школа ў Ланжумо : [раздзел з кн. «Ленін у Парыжы»] / Ж. Фрэвіль ; пер. з француз. мовы С. Дорскі // Беларусь. – 1969. – № 11. – С. 18–20.
 25. *Гак, В. Г.* [Рецензия] / В. Г. Гак // Рус. яз. за рубяжом. – 1975. – № 3. – С. 117–118. – Рец. на кн. : Garde, P. La transcription des noms propres français en russe / P. Garde. – Paris : Inst. d'études slaves, 1974. – 63 p. – (Documents pédagogiques de l'Institut d'études slaves).
 26. *Апалінэр, Г.* Зямны акіян : выбранае / Г. Апалінэр ; пер. з француз. мовы Э. Агняцвет. – Мінск : Маст. літ., 1973. – 140 с.
 27. *Вэйн, П.* Ці верылі грэкі ў свае міфы? : Эсэ пра стваральнае ўяўленне / П. Вэйн ; пер. з француз. З. Коласа. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2000. – 176 с.
 28. *Камю, А.* Чума : урывак / А. Камю ; пер. з француз. З. Колас // Крыніца. – 1994. – № 11. – С. 89–100.

SUMMARY

The article deals with the means of transferring the French front labial vowels /œ/ and /ø/ while transcribing proper names which have no translational equivalent in the Belarusian language. A tendency to transcribe /œ/ and /ø/ after the consonants /ɲ/, /l/, /n/, /s/, /z/, /m/, /b/, /v/, /f/, /k/, /g/ by the Belarusian letter ё is revealed. This tendency is stronger and more regular in the encyclopaedic practice than in the translators' one. The lack of uniformity in rendering the phonemes /œ/ and /ø/ after the noise consonants /ʃ/, /z/, /t/ and /d/ is demonstrated. The causes of this orthographic and pronouncing heterogeneity are brought to light. The rules of unified transcription of /œ/ and /ø/ after the above-mentioned consonants as well as after the sonants /r/ and /j/ or at the beginning of the word are proposed.

Паступіў у друк 24.04.2015 г.